

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt : XIX

Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne armağan

Yayın Komisyonu:

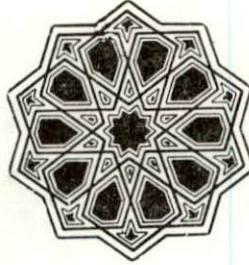
Prof. Dr. Necati ÖNER (*Dekan*)
Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN
Prof. Dr. İ. A. ÇUBUKÇU
Doç. Dr. M. HATİBOĞLU
Doç. Dr. Hüseyin ATAY

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XIX

Cumhuriyetin 50. Yıldönümüne armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

GH : XIX

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1973

Çıktı: 50. Yılında...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, <i>Yunus Emre ve Din Felsefesi</i> .	1
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Parmenides ve Varlık Meselesi</i>	17
Prof. Dr. Şakir BERKİ, <i>İslâm Hukukunun Ana Hatları</i>	29
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, <i>Dinler Bilimi</i>	41
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>İbn Hibbân ve Tefsiri</i>	49
Doç. Dr. Mehmed S. HATİBOĞLU, <i>Hazret-i Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği</i>	59
Doç. Dr. Gültekin ORANSAY, <i>Dinî Türk Musikisinde XVII. Yüzyılda Kullanılmış Makamlar</i>	75
Dr. M. Esad KILIÇER, <i>Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvâları</i>	83
Dr. Mehmet DAĞ, <i>İslâm Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşü</i>	97
Dr. Beyza BİLGİN, <i>İslâm'da Muhtesiplik ve Eğitim Yönünden Değeri</i>	117
Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslâm Hukukunda Re'y ve İctihad</i>	123
Prof. Dr. Muhsin MAHDİ, <i>Çağımızın İslâm Düşüncesinde İslâm Felsefesi</i> (Çev. Hüseyin ATAY)	133
Laura Veccia VAGLIERI, <i>Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hârici Ayrılmasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi</i> (Çev. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI)	147
Şeyh Muhammed ABDUH, <i>İslâmın Müsamahasına Dönüş</i> . (Çev. Osman KESKİOĞLU)	151

	<u>Sayfa</u>
W. D. Ross, <i>Aristo'da Tabiat Felsefesi</i> (Çev. S. Hayri BOLAY) ...	155
Joachim WACH, <i>Toplumun Dini Teşkilatlanması</i> (Çev. Dr. M. Rami AYAS)	175
S. PİNES, <i>İbni Sinâ ve "Risâletü'l-Füsus Fi'l-Hikme"nin Yazarı</i> (Çev. Kifayet ÖZAYDIN)	193
Hartmuth SCHMÖKEL, <i>Sumer Dini</i> (Çev. ve Açıklayan Mehmet Turhan ÖZDEMİR)	197
Ord. Prof. H. Z. ÜLKEN, <i>Prof. Dr. Hikmet Birand (1904-1972)</i> ...	219
İgnaz GOLDZİHER, <i>İslâmda Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler</i> (Çev. Dr. Cihad TUNÇ)	223
 <u>Kitap Tenkitleri :</u>	
<i>Muzaffer Sencer'in Allahın Varlığına Dair Bir Kitabı</i> (Süleyman Hayri BOLAY)	237
 <u>Kitap Tanıtma:</u>	
<i>Müşkilet al-İnsan</i> (S. Hayri BOLAY)	241
<i>Müellifine Okunulan Bir Asıl Nüsha ile Karşılaştırılıp Düzeltilmiş Bir Kitabı'l-İktidab Nüshası</i> (Günay TÜMER)	247
<i>Yeni Bir Humâyun-nâme Nüshası</i> (Günay TÜMER)	253

İSLÂM HUKUKUNDA RE'Y VE İCTİHAD

Dr. ABDULKADİR ŞENER

Re'y ve İctihad'ın Tarifi:

1) Re'y, Arapça "raâ" (رأى) fiilinin masdarı olup sözlük anlamı, düşünmek ve görmektir. Latince "opinio" sözcüğüne tekabül etmektedir. Daha sonra "re'y", aynı kökten gelen mef'ul isim, yani "düşünülen ve görülen" şey anlamında kullanıldığı gibi, terim olarak, düşünüp taşındıktan ve doğru olan ciheti anlamak için araştırmada bulunduktan sonra varılan kanaat ve görüş anlamına gelmektedir. Fıkıh Usûlünde, hakkında nass bulunmayan konulardaki icthad'ın temeli olan re'y, İslam hukukunun gösterdiği düşünme yollarından gitmek suretiyle yapılan akli bir faaliyettir.¹

Re'y'i, İslam hukukçuları genel olarak ikiye ayırırlar:

a) Muteber olan re'y. Buna "memduh re'y" denilmektedir ki övülmüş olan re'y demektir. İslam'ın ruhuna uygun olup ciddi bir araştırma ve kafa yormanın ürünü olan re'yer bu kısma girer. Sahabîlerden itibaren büyük müctehidler tarafından beyan edilen re'yer böyledir.

b) Muteber olmayan re'y. Buna da "mezmun re'y" denilmektedir ki kınanmış olan re'y demektir. İslam'ın ruhuna aykırı olan indî rey'ler de bu kısma girer. Bu türlü re'yeri kasederek Hz. Ömer, "Re'y sahiblerinden sakınınız; çünkü onlar, sünnetlerin düşmanıdırlar; hadisleri öğrenip hıfzetmekten âciz oldukları için re'y ile konuşurlar ve böylece hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar."² demiştir. Bu türlü re'yeri kınayan birçok rivayet ve hadisler vardır. Biz, bu konuda sadece şu hadîs'i nakletmekle yetineceğiz:

Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Allah, size ilmi verdikten sonra onu zorla söküp geri almaz. Ancak sizden onu, âlimleri ilimleriyle birlikte öldürmek suretiyle söküp alır ve geriye kara cahil-

1 Abdulvehhab Hallaf, *Masâdiru't-Teşri'ül-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1970, s. 7, 8.

2 İbni Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvak'în*, Ferecullah Zeki tabı, Mısır, 1325-1326, c. I, s. 63, 91 vd.

ler kalır ki, onlardan fetvâ sorulur; onlar da re'yleriyle fetvâ verirler ve böylece hem kendileri sapaırlar, hem de başkalarını saptırırlar.”³

Bu hadis'ten açıkça anlaşılıyor ki cahillerin ilim ve icihad'a dayanmayan indî ve keyfî re'yleri kınanmaktadır.

İşte re'y'i icihad'dan ayıran başlıca husus da, her re'y'in muteber olmayışı ve birtakım re'y'lerin İslâm hukukunda merdud oluşudur. Öte yandan re'y, icihad'a nisbetle zayıf bir kanaattir.

2) İctihad sözü de Arapça “cehd” جَهْد kökünden türetilmiş olup çalışmak, çabalamak ve bir işin sonuna ulaşmak için elden geldiği kadar gayret etmektir. Fıkıh Usûlü terimi olarak icthead, ayrı ayrı delillerinden amelî şer'î hükümleri çıkarmak (istinbat) için son derecede çaba harcamaktır, diye tanımlanmaktadır.⁴

Delalet bakımından zannî olan nass'ların ifade ettiği hükümleri istinbat için ve hakkında nass bulunmayan konularda kıyas, istihsan ve istislah gibi metodlarla veya İslâm hukukunun genel kuralına başvurarak yapılan genel icthead'ın bir çeşidi de “re'y ile icthead”dır ki bu da, hakkında nass bulunmayan olaylar üzerinde, İslam hukukunun gösterdiği düşünme yollarıyla yapılır. İmam Muhammed'in bize kadar ulaşmamış bulunan “Kitabu İctihadi'r-Re'y” adlı eserinin başlığı işte bu türlü icthead'ı göstermektedir.⁵ Biraz sonra, ele alacağımız Muaz b. Cebel ile ilgili hadis'te, re'y ile icthead, bizzat Hz. Pegamber tarafından tasvib edilmiştir.

Usulcüler icthead'ı üçe ayırırlar:

a) *Tahkiku'l-menat*. Bu da ikiye ayrılır: i) *Âmm*'i (genel'i) tahkik. Yani hükmün mahallini ve ferî'deki illetini tayindir. Sözelimi, Allah adaleti emretmektedir. Kişi nasıl olursa adaletli sayılır, yani adaletin derecesi nedir? Yine, kişi bazı yakınlarına nafakâ vermekle mükelleftir; ancak bunun miktarı ne olacaktır? İşte bunlara benzer soruların cevapları bu kısma giren icthead'larla açıklanır. ii) *Hâss*'i (özel'i) tahkik. Sözelimi, “en üstün amel hangisidir?” diye sorulduğunda Hz. Peygamber, “vaktinde kılınan namazdır.” buyarmış; başka bir zaman aynı soruya, “Allah'a imandır.” diye cevap vermiştir. Demek ki bu, soruyu soranların durumu ile ilgilidir. Aksi takdirde, “en üstün” olan şeylerin

3 Buharî, *el-Câmi'u's-Sahih*, Leiden, 1862, c. IV, s. 429 (K. İ'tisam: 8).

4 Abdulvehhab Hallaf, a. g. e., s. 7.

5 A. Hallaf, a. g. e., s. 7, 8; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, University Press, Oxford, London, 1950, s. 105.

taaddüd etmesi gerekir ki, böyle bir şeyi akıl kabul etmez. İşte bu gibi hususların tesbitiyle ilgili ictehad'lar da, hâss'ı tahkik nevindedir.

b) *Tenkîhu'l-menat*. Bu, hüküm için muteber olan birçok nitelikler arasından asıl vasfı ayırdetmektir.

c) *Tahrîcu'l-menat*. Bu da, kıyas yoluyla yapılan ictehadları ifade etmektedir.⁶

Bunlar, ferdi ictehadlardır; bilginlerin ittifak halindeki ictehadına ise, icma' denilmektedir.

Peygamber ve Sahabiler Devrinde Re'y ve İctihad:

1) Dâimâ akıl sahiplerine hitab eden KUR'AN gibi ilâhî bir kitabın vahiyine mazhar olan ve akli olmayanları muhatap edinmeyen bir dîn'in tebliğcisi Hz. Peygamber'in, insan aklının faaliyet alanına giren re'y ve ictehad'ı benimseyip teşvik etmesi çok tabiidir.

Ancak, bizzat Hz. Peygamber'in re'y ve ictehad ile hüküm verip vermemesi bilginler arasında tartışma konusu olmuştur. Ekserî bilginlere göre Hz. Peygamber de, hakkında vahiy gelmemiş olan konularda re'y ile ictehad yapar ve bazan da yanıldığı olurdu. Nitekim Peygamber'in ictehad yaptığı bazı işler için Kur'an'da itabla karşılaştığımızı görmekteyiz. Meselâ, savaşa katılmak istemeyen munafıklara müsaade etmesi üzerine gelen, "*Allah seni affetsin; doğru olanlar sana belli olup yalancıları bilmeden niçin onlara izin verdin?*"⁷ âyetinde Peygamber'in yapmış olduğu ictehad'da yanıldığına işaret vardır.⁸ Kezâ, Hz. Peygamber, Bedr Savaşı için bir yere karargâh kurmak istemişti. Sahabilerden Hubab b. Munzir, "Yâ Rasûlallah, bu bir vahye dayanıyorsa, başımız üstüne; eğer ictehad ve re'y ile böyle karar vedinizse, bu, harp taktiğine uymamaktadır." demiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber, oradan orduyu hareket ettirerek suyun başına karargâh kurmuştur.⁹

Ebû Ali el-Cubbâî (ö. 303 h.) ve Ebû Hâşim Abdüsselâm (ö. 321 h.) gibi bir kısım bilginlere göre Hz. Peygamber, şer'î işlerde ictehad ile amel etmemiş-

6 Şâtübî, *el-Muvâfakât*, Matbaatu't-Ticariyye, Kahire, (t. y.), c. IV, s. 89 vd.

7 Tevbe, 43.

8 İbni Hâcib, *Muhtasarü'l-Müntehâ*, İstanbul, 1307-1310, c. II, s. 462.

9 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 1945, s. 234; Ali Hasan Abdulkadir, *Nazratü'n Âmme fi Tarihi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Mısır, 1965, s. 52.

tır; çünkü Kur'an'da, "O kendiliğinden konuşmaz."¹⁰ buyurulmuştur. Buna göre, Peygamber'in ictihad'ı vahiy demektir, yani en azından sünnet'tir.¹¹ Buna karşılık İmam Ebû Yusuf ve İmam Şâfiî gibi fakihler, Peygamber'in ictihad yapmasını normal görmekte ve bu âyet'in, "Muhammed, Kur'an'ı kendisi uyduruyor." diyenlere cevap teşkil ettiğini ileri sürmektedirler. Kanaatimizce doğru olan görüş de budur.¹²

Peygamber, şer'i bir meselede yaptığı ictihad'da yanılırsa, Onun mutlakâ Allah tarafından uyarılacağını, Peygamber'in hatâ üzerinde kalmayacağını, böylece O'nun bu türlü ictihadının huccet olduğunu fakih ve bilginler ittifakla kabul etmişlerdir.¹³

Hz. Peygamber, dünya işleriyle ilgili olan re'y ve ictihadının bazan isabetli olmayacağını kendileri de beyan etmişlerdir. Nitekim Râfi' b. Hadic şöyle rivayet eder:

"Hz. Peygamber Medîne'ye gelince, Medinelilerin hurmayı aşıladıklarını gördü ve 'Ne yapıyorsunuz?' dedi. Onlar da, 'biz böyle yaparız.' dediler Hz. Peygamber ise, 'umarım ki böyle yapmasanız daha iyi olur.' buyurdu. Bunun üzerine onlar bu işi bıraktılar; fakat hurmalar verimini eksiltti. Durumu kendilerine haber verdikleri zaman Hz. Peygamber; 'Ben, ancak bir beşerim. Eğer size dininizle ilgili bir şey emredersem, ona uyun. Size, re'y'e dayanan (dünya ile ilgili) bir şey emredersem, beşer olduğum için ben de yanılabilirim.' buyurmuştur".¹⁴

Abdullah b. Râfi', Ummü Seleme'den Hz. Peygamber'in, huzurunda miras ve eski olaylar hakkında yargılanan kimselere, "Ben, neçk aranızda, bana vahiy gelmeyen şeylerde re'y ile hükmediyorum." buyurduğunu rivayet etmiştir.¹⁵

Hz. Ömer de, bir gün minber'e çıkmış ve "Ey insanlar, Peygamber'in re'y'i isabetli olur elbette; çünkü O'na Allah, doğruyu gösterir. Bizim re'y'imiz ise tahminden ibarettir." demiştir.¹⁶

Hz. Peygamber, kendi huzurunda Sahabilerin ictihad'da bulunmalarına da müsaade etmiştir. Meselâ, Bedr esirleri hakkında Sahabileriyle istişarede

10 Necm, 3.

11 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, yazma, Laleli, No. 788, c. II, v. 125/a, b.

12 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, a. g. e., c. II, v. 125/a; İbni Hacib, a. g. e., c. II, s. 462, 463.

13 Serahsî, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire, 1372, c. II, s. 91.

14 Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, Kahire, 1955, c. IV, s. 1835.

15 Ebu Dâvud, *Sunen*, Kâhire, 1280, c. II, s. 75.

16 Ebu Dâvud, a. g. e., c. II, s. 75.

bulunmuş; Hendek (Ahzab) Savaşında Benî Fizare ile sulh işini Sa'd b. Muaz ve Sa'd b. Ubâde arasında istişare etmiştir. Bir olay münasebetiyle Ebu Bekr ve Ömer'e, "*Vahiy gelmeyen bir meselede ben de sizin gibiyim, siz de görüşünüzü söyleyin.*" buyurmuştur.¹⁷

Yine, Hz. Peygamber, Sahabilerin, kendisinden uzakta oldukları zamanlarda da re'y ile icthad etmelerini tasvib etmiştir. Muaz b. Cebel ile ilgili hadis bunun açık delilidir.¹⁸

Pek çok fakih ve muhaddislerin beyan ve rivayetlerine göre Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e görevli olarak gönderirken ona;

"— Ne ile hükmedeceksin?" diye sormuş; Muaz da,

"— Allah'ın Kitab'ı ile." cevabını vermiştir. Hz. Peygamber,

"— Allah'ın Kitabında bir hüküm bulamazsan?" buyurunca; Muaz,

"— Allah'ın Elçisinin Sünneti ile." demiştir. Hz. Peygamber,

"— Onda da bulamazsan?" diye sormuş; Muaz ise,

"— Re'y'imle icthad edrim." cevabını vermiştir. Bunun üzerine çok memnun olan Hz. Peygamber,

"— Rasûlünün elçisini, Peygamberinin razı olduğu şekilde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun." buyumuştur.¹⁹

Ancak, bu hadis'in sıhhati üzerinde bazı tartışmalar olmuş ise de, bilginlerce kabul edilip delil olarak zikredilmesi, onun sıhhatini kesinlikle teyid etmektedir.²⁰

2) Sahabiler de, gerektiğçe re'y ile icthad'a başvuruyorlardı. Onlar, icthad'larında ilhamlarını daima Kitab ve Sünnet'ten alıyorlar, bu arada re'y ile icthad yaparken umumî ve hususî maslahatları (menfaatleri) araştırıp onlara göre hüküm veriyorlardı.²¹

Ebu Bekr ve Ömer b. el-Hattab, Kitab ve Sünnet'te bir hüküm bulamadıkları zaman re'yleriyle karar verirlerse, "Bu, benim re'yimdir; doğru ise Allah'tan, yanlışsa bendendir." derlerdi. Birgün Hz. Ömer'in kâtibi, "İşte

17 Serahî, *el-Mebcut*, Kahire, 1324-1331; c. XVI, . 80.

18 J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 105, 106.

19 Şafîî, *el-Umm*, Kahire, 1321-1325, c. VII, s. 273; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Mısır, 1313, c. V, s. 230, 236, 242; Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahih*, Kahire, 1937-1962, c. III, s. 616, 617 (K. Ahkâm: 3); Ebu Dâvud, *Sunen*, c. II, s. 75, 76; Dârimî, *Sunen*, Dimişk, 1349, c. I, s. 60; Serahî, *el-Mebcut*, c. XVI, s. 69, 70.

20 İbni Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkî'in* Fereculluh Zeki tabı, c. I, s. 244.

21 M. Y. Musa, *Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmî*, Mısır, 1958, s. 53.

bu Allah'ın ve Ömer'in görüşüdür." diye yazmıştı. Hz. Ömer, "çok kötü söyledin, Ömer'in görüşü budur; doğru ise Allah'tan, yanlış ise Ömer'dendir." dedi.²²

İbni Mes'ud da re'y ile fetvâ verince, "doğru ise Allah'tan, yanlış ise Şeytandır; Allah ve Rasûlü ondan berîdir." derdi.²³

Şa'bi'den rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, birisinden ileride pazarlık olursa satın almak üzere bir at almış ve üzerine yük yükleyince hayvan ölmüştü. Bu yüzden atın sahibi ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Hz. Ömer, "Kimi istersen onu aramızda hakem yap." dedi. Adam da, Iraklı Şureyh'i teklif etti. Şureyh ise, Hz. Ömer'e, atı sağ salim aldığına göre, onu ya aynı şekilde teslim edeceksin veya ödeyeceksin, diye hükmetti. Bu hüküm, Hz. Ömer'in hoşuna gitmiş olacak ki Şureyh'i kadı olarak görevlendirdi ve ona, Kitab ve Sünnet'e göre hükmetmesini, bunlarda bir hüküm bulamazsa re'y ile icthad yapmasını emretti.²⁴

Abdullah b. Abbas da, kendisine bir şey sorulduğu zaman, onun hükmü Kur'an ve Sünnet'te yoksa, Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in icthad'larıyla, onlarda da yoksa kendi re'yi ile cevap verirdi.²⁵

Birisi, "karısına vereceği mehr'in miktarını tesbit etmeden ölen kimse hakkında ne dersin?" diye İbni Mes'ud'dan sordu. İbni Mes'ud, "Bu hususta Hz. Peygamber'den bir şey işitmedim." dedi. O da, "Bunu re'yinle açıklamaz mısın?" dedi. Bunun üzerine İbni Mes'ud, "Kadın, mehr-i misil ve miras hakkına sahiptir. İddeti de tam olarak beklemektir." diye cevap verdi.²⁶

İmam Şfiî (*el-Umm*, c. VII, s. 162 vd.), Hz. Ali ve Ömer gibi bilgin ve fakih Sahabilerin re'y ile icthad'a dayanarak verdikleri hükümlere dair pek çok örnek vermektedir. Diğer hadis ve fıkıh mecmualarından faydalanarak Sahabilerin re'y ile icthad'larına dair misalleri çoğaltmak mümkündür.

Tabiilerle Müctehid İmanlar Devrinde Rey ve İctihad:

Hz. Peygamber ve Sahabiler devrinde daha çok pratik ihtiyaç ve kazâi olaylar münasebetiyle başvurulmuş re'y ve icthad, Tâbiiler ve Teba-i tâbiîn ve müctehid imamlar devrinde, toplumsal şart ve faaliyetlerin yoğunluğuna paralel olarak daha da genişlemiş, bunlara birçok ilmî görüş ve icthadlar da katılmıştır.

22 İbni Kayyim, *I'lamu'l-Muvakki'in*, F. Zeki tabı, c. I, s. 61, 62.

23 İbni Kayyim, a. g. e., Delhi tabı, 1313-1314, c. I, s. 20.

24 İbni Kayyim, a. g. e., F. Zeki tabı, c. I, s. 98.

25 Dârimî, Sunen, c. I, s. 59.

26 Ebu Yusuf, *el-Asâr*, Ebu'l-Vefâ neşri, Kahire, 1355, s. 132.

Tâbiiler devrinden itibaren yavaş yavaş teşekkül etmeye başlayan fıkıh ekolleri (mezhepler), re'y ve ictihad karşısında da farklı durumlar arz etmektedir. Bir kısmı, bazı hadislerin sıhhatinden şüphe ederek re'ye fazla önem verirken, diğer taraftan bir kısmı da nass'lara, özellikle Sünnet'e muhalefet etmiş olurlar endişesiyle re'y ile ictihad'dan mümkün olduğu kadar kaçınmıştır.

Bu devredeki re'y ile ictihad hakkında tatbikatla ilgili bazı örnekler verecek, konuyu biraz daha aydınlığa kavuşturmak istiyoruz.

1) 69-83 hicri yıllarında Mısır kadısı bulunan Abdurrahman b. Huceyra'ya bir kadın gelip bir sebepten dolayı köle âzad etmek istediğini ve yeni doğmuş bir köle çocuğunu âzad ettiği takdirde bunun yeterli olup olmayacağını sormuş; kadı da, Kur'an'da geçen "köle âzadı" (tahriru rakabe) deyiminin köle çocuğunu da içine aldığı re'y ile yorumlayarak "evet, caizdir" diye cevap vermiştir.²⁷

2) Yine Mısır'da 98-100 hicri yıllarında kadılık yapmış olan İyad b. Ubeydullah, Halife Ömer b. Abdilaziz'e yazarak, parmağı ile bir kız çocuğunun bekâretini izale eden çocuğa nasıl bir ceza tertib edileceğini sormuş; Halife de, "Bu hususta bize bir şey intikal etmedi, yani biz böyle bir mesele hakkında herhangi bir hadis veya rivayete sahip değiliz; ben, bu işi sana bırakıyorum, re'yinle hükmet." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Kadı, ceza olarak çocuğa elli dinar para tazminatı ile hükmetmiştir.²⁸

3) Mısır kadılarından Tевbe b. Nemr (Nimr, ölümü: 120 h.), o güne kadar sahipleri veya vasileri tarafından yönetilen Mısır'daki vakıfları, kötüye kullanmalarını için, şahsî re'yi ile kendi idaresi altına almış ve onları büyük bir inkişafa kavuşturmuştur.²⁹

4) Ebû Hanîfe (ö. 150 h.)'ye göre düşman ülkesine (dâr-i harb'e) müsaade ile giren bir müslüman'ın, parayı bir misli fazlasına (bir dirhemi iki dirheme) vermesi caizdir, çünkü orada İslâmi hükümler câri değildir; o halde bir müslüman, rızalarını temin etmek şartıyla, düşmanların mallarını her yolla alabilir. Evzâî (ö. 157 h.), bu görüşe karşı çıkar ve İslam'ın her yerde faizi yasakladığını kâfirlerin de mal ve canlarının müslümanlar için haram olduğunu söyler. Ebû Yusuf (ö. 182 h.) ve Şafii (ö. 204 h.), bu hususta Evzâî'yi desteklerler.³⁰

27 el-Kindî, *Kitabu'l-Vulât ve'l-Kudât*, Beyrut, 1908, s. 319.

28 el-Kindî, a. g. e., s. 334.

29 el-Kindî, a. g. e., s. 346.

30 Şafii, el-Umm, c. VII, s. 326.

İşaret etmek gerekir ki, burada Ebu Hanîfe, bir bakıma, modern devletler hususî hukukuna uygun bir görüş ileri sürmekte, faizi yasaklamayan ecebi bir memlekette bir müslüman için oranın mevzuatına göre faizle iş yapmanın caiz olduğunu kabul eder görünmektedir.

Böylece hem kazâî, hem de ilmî çalışmaların ortaya koyduğu re'y ve icthadlar, bütün İslam merkezlerinde mevcuttu. Ebu Hanîfe'nin temsil ettiği Irak (Kûfe) ekolü, re'ye son derecede önem vermekteydi. Bununla birlikte Ebu Hanîfe, "Bizim bu ilmimiz, gücümüzün yettiği en iyi bir re'ydir; birisi bundan, daha iyisini ortaya korsa onu kabul ederiz." derdi.³¹ Bu ekolün ünlü imamlarından Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189 h.) de, "Hadis ile amel ancak re'y ile, re'y ile amel de ancak hadis ile müstakîm olur." demiştir.³²

Medîne'nin vakur ve ünlü imamı Mâlik b. Enes (ö. 179 h.), Sahabîlerin re'yine önem verdiği gibi, kendisi de re'y'e başvururdu. O, bazan re'y'i kıyas ve istihsan anlamında da kullanırdı. el-Muvatta'nda onun, çoğu zaman, "raeytu" (رأيت) (=böyle gördüm), "erâ" أرأى (=böyle görüyorum) ve "fî ra'yî" (في رأيني) (=benim görüşüme, re'yime göre) dediğini müşahade etmekteyiz.³³ İmam Mâlik de, re'yinin yüzdeyüz isabetli olduğunu iddia etmez ve ekseriya, "... Biz ancak zanda bulunuyoruz ve kesin olarak bilemiyoruz."³⁴ mealindeki âyeti tekrar ederdi.³⁵

İmam Şâfiî, ancak icthad anlamındaki re'y'i kabul eder ve ona göre kıyas da icthad'dan ibarettir.³⁶ Şâfiî, Medîneli bilginler için, "*hadis ve re'y ehli*" deyimini kullanır.³⁷

Medîne'de re'y, İmam Mâlik'ten önce de hayli ileri idi. Hattâ "*Rabîatu'r-Re'y*" unvanını alan Rabia b. Ebî Abdurrahman (. ö. 136 h.), re'y ile icthad konusunda bütün çağdaşlarından çok üstündü. Mekke'de de, bilhassa yaşlı otoritelerden olup, Kur'an'ı akli bir şekilde tefsir eden Mücâhid (ö. 100 h. yılından sonradır), fıkıh'ta da geniş çapta re'ye önem vermiştir.³⁸

Basra bilginleinden Hasan el-Basrî (ö. 110 h.) de, gerektikçe re'y ile fetvâ veren fakihlerdendi.³⁹

31 İbni Kayyim, *İlamu'l-Muvakki'in*, F. Zeki tabı, c. I, s. 86.

32 Serahsî, *Usul*, yazma, v. 176/b.

33 J. Schacht, *The Origîns*, s. 115, 118.

34 Câsiye, 32.

35 İbni Kayyim, a. g. e., c. I, s. 87.

36 Şâfiî, *er-Risale*, Kahire, 1940, s. 477.

37 Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, el-Umm'un kenarında, Bulak, 1325, c. VII, s. 197.

38 J. Schacht, a. g. e., s. 114.

39 Dârimî, *Sunen*, c. I, s. 59.

Ahmed b. Hanbel, hadisçi olduğu için re'ye geri plânda bir yer verir ve "Hadisin zaîfi bile, re'y'den üstündür." derdi.⁴⁰ Bu arada hadis ve re'y'e aynı derecede yer veren bilginler de vardı. Sözelimi, İbni Mübârek, "Kişi, ancak hadis'i (eser'i) bildiği ve re'y'de basîretli olduğu zaman fetvâ verebilir." derdi.⁴¹

Zahirilerle Ca'feriler, re'y'i kabul etmedikleri gibi, re'y ile ictehad'ın gelişmiş ve sistematik bir şekli olan "kıyas" ı bile tanımazlar.⁴²

Sonuç:

Bilindiği gibi İslâm hukukunda asıl kaynaklar, Kitab (Kur'an) ve Sünnet nass'larıdır. Bunların, hükmünü sarahatle belirtmediği konularda ilk önce re'y ve ictehad'a başvurulmuştur. Toplu halde yapılan ictehad ve varılan sonuç, "icma" adını almış, Kitab ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı teşkil etmiştir.

Akıl sahiblerine hitab eden ve insan aklına son derecede önem veren İslam Dini ve buna bağlı olarak İslâm Hukuku, yeni olayları hükme bağlamak için elbette re'y ve ictehad'a başvuracaktı. Dini ve hukukî meseleleri, indî görüşlerle beşerî arzulara uyarak, İslam'ın ruhundan uzaklaştırmak gibi bir duruma düşmemek endişesiyle re'y ile ictehad'a karşı koyanlar olmuşsa da, İslam hukukçularının büyük çoğunluğu, fikh'i, statik ve katı bir hale girmekten kurtarmak için gerektiğince akli istidlal yollarına başvurmuşlardır. Bu akli istidlâl metodları da, re'y ile ictehad'dan başlayıp zamanla gelişerek *kıyas*, *istihsân*, *istislâh* ve *istushab* gibi adlarla anılan ictehad prensipleridir.

İşte, İslam hukuku taklid ve taassuba boğulmadan önceki çağlarda bu gibi akli esaslar ve ciddi hukukçular (müctehidler) sayesinde büyük bir seyyahiyet kazanmış ve yeni toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilecek bir niteliğe sahip olmuştur.

40 İbni Kayyim, a. g. e., c. I, s. 88.

41 İbni Kayyim, a. g. e., Delhi tabı, c. I, s. 16.

42 M. Ebu Zehra, *Tarihu'l-Mezahibi'l-Fikhiyye*, Kahire, Matba'atü Muhaymer, (t. y.), s. 354, 355; M. Yusuf Musa, *Tarihu'l-Fikhi'l-İslâmî*, s. 248.